

közül pedig minden harmadik jelest szerzett magyar nyelv és irodalomból, ami kimagaslónak számított nemcsak a másik két csoport teljesítményéhez, de a más tárgyakból produkált saját szintén jó eredményeikhez képest is.

Kitekintés

Karády Viktor jóval hosszabb idősorokon, nagyobb mintákon, változatos mérőeszközökkel bizonyította a felekezetspecifikus tanulmányi eredményesség érvényesülését. A felekezeti kisebbségeknek (első sorban az izraelitáknak) a tanulmányi eredményessége, többlet-teljesítménye ugyanezen az újpesti helyszínen a lehető legrövidebb időegység (egy tanév: 1930–31.) keresztmetszetében (nyolc évfolyam) eltérő mérőszámmal (tanügyi átlagok) végzett vizsgálata során is megjelent.⁹ Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a két világháború közötti időszak Újpestjén a gimnáziumi elitképzés konkrét adatokkal mért felekezeti jellemzői az országos, történeti trendbe illeszkedtek.

Munkánk e részének bemutatását a terület kiváló kutatójának lehető legtömörebb és legáltalánosabb konklúziójával zárjuk: „Eredményeink általános tanulsága, tehát az, hogy az iskolai érdemelv szerint a zsidók és az evangélikusok mutatták fel az úri osztályba jutás kritériumai közül a legmagasabb szintű igazolt műveltségötökét.”¹⁰

Radics Péter & Sárkány Eszter

Tekintély és szöveg (miért van baj a cigány népismerettel?)¹

Tudományágunk fejlődésével csak remélhetjük, hogy ez a fajta szellemi gyomirtás tevékenységünknek kevésbé fontos részévé válik. Pillanatnyilag azonban az a helyzet, hogy a régi elméletek inkább megérik második kiadásukat, semmint kihalnának.²

Tekintély

Arról a tekintélyről akarok elsőként beszélni, ami az első leírt betű előtt van. Ami nem a szöveg következménye, azaz hogy annak elismerése átszármazik a szerzőre,³ arra a hűs-vér figurára, aki közöttünk él, közöttbe jár és (jó esetben) pénzzel fizet Hanem a szöveg előtt jár. És az is lehet, hogy erről gondolkodni fölöslegesnek tűnik. Egyesek azt mondják, ilyesfajta tekintély nincs. Tévednek. Mások azt mondják, az ilyesfajta tekintély léte evidencia, amelyen a tudományos diskurzus alapszik. Igazuk van, de ha nem akarnak a szöveg és tekintély között tátongó szakadékokról legalább megemlékezni, amikor tehát azok nyilvánvalóan vannak, akkor: vagy ők maguk is ilyen tekintélyek, vagy ilyen tekintéllyé akarnak lenni. (A félelemről és ostobaságról ma nem akarok szót ejteni.) Tehát nem a szöveg tekintélyéről, és nem a szerzői tekintélyről akarok szólni. Hanem egy szövegfüggetlen önérvényesítő stratégiáról: trükkről, szemfényvesztésről. Szóval: miközben a szö-

⁹ Terstyánszky, i.m.

¹⁰ Karády, 1997, i.m.

¹ A szöveg elhangzott az Országos Neveléstudományi Konferencián (Budapest), 2004. október 20-án.

Hallgatóimmal a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Romológia Tanszékén második szemeszterre foglalkozunk a – szélesen értett – cigány népismeret tankönyveivel. Kutatószemináriumi keretek között pedig a jelenlegi tanévben a cigány népismeret könyveinek iskolai környezetben való használhatóságát, felhasználását is vizsgáljuk.

² Geertz, Clifford: Az értelmezés hatalma. Osiris, Budapest 1994:195.

³ Korántsem szándékom a szerzőről szóló diskurzusba belépni. A szerző az előadásban az a sokféle társadalmi-közéleti szereppel bíró emberi lény, aki *mellesleg* szöveget is ír.

veg a tét, mintha éppen arról feledkeznének meg, s ha néha eszünkbe jut olvasni, leveszünk néhány könyvet a listánkról – legutóbb az egyik Etika tankönyvvel történt ez így.

Nos: hogyan is építődik ki, milyen stratégiákkal ez a tekintély? Ahol a szövegnek nem kell jótállni magáért, mert a szerzője ezt elvégzi helyette? Ahol a szöveg: publikáció és tananyag – már az első leírt betű előtt.

A kanonizációs eljárásba a szerző és nem a szöveg vonódik bele. Pontosabban: a szöveg nincs is jelen ebben az eljárásban.⁴ Mert nem a szöveg, hanem a szerző legitimitása a tét. És akkor már nem egy tudományos diskurzusban dől el mindez, hanem egy tudományos-közéleti relációban. Olykor aztán a tudományos eltűnik, vagy legalább súlytalanná válik. A szerző intézményesülésének aktusa nem szövegfüggő. A szerző ebben az esetben tényleges intézmény, előbb föltehetőleg része, később jelölője, reprezentánsa ugyanannak: ez lehet felsőoktatási intézmény (főiskola, egyetem), tekintélyes politikai vagy társadalmi szervezet, hivatal, minisztérium etc. A szerzői legitimitás az intézményi legitimitással esik egybe, a szerző téglája az épületnek, fala, habarcsa. De korántsem Kőműves Kelemenné módjára. A szerző nem áldozat, nem egy *ügy* áldozata. Inkább az *ügy* esik áldozatul: ahhoz, hogy a szerzővé válás aktusa ilyenén módon lejátszódjon. A szerzői tekintélyen keresztül a szöveg (a szerző szövege) is intézményesül. Minimálisan azzal, hogy tananyaggá válik a felsőoktatásban, tanító- és tanárképzésben, pedagógus-továbbképzésben. Ennek az eljárásnak rendelődik alá aztán a lektori munka. Azaz: úgy tűnik, e művek lektorai inkább a szerzőkkel, semmint a szövegekkel kerültek viszonyba. Ez többek között azért is valószínű, mert sok esetben a lektori életmű határozottan szembemegy azzal a szöveggel, melyet aztán lektoraként jegyez. Ez nyilvánvalóan – már a lektor viszonylagos távolmaradása a szövegtől – szerzői érdek. Szövege biztosan halad afelé, hogy kritikai hang el ne érje. Ehhez járul hozzá az is, hogy a szerző könyvének fűlszövegét legitimáló tekintély írja. Aki megint csak inkább a szerzővel, mint a szöveggel kerül viszonyba.

Innentől fogva a szöveg kikerül a vizsgálati mezőből, legföljebb nem lesz használható, viszont elkerüli a kemény kritikát is, és növeli a szerző publikációs listáját. S mivel a szerző rendes ember – rendes lehet, hiszen sokan szeretik, mint az előbbiekből valószínűsíthető –, ha hibázik is, butaságokat ír, nem az ő számlájára írjuk. Ilyeneket mondunk: „kissé szerencsétlen a fogalmazás”, „nyelvi ügyetlenség”, „az idő szűke meg a terjedelmi korlátok miatt...” stb. A szerzőt tehát ebben az esetben – meglehetően, paradox módon – töröljük a szöveg mögül: így a tekintélyben kár nem eshet.

És

Talán ismerős Lázár Ervin egyik meséje, amelyet Kovács Sándor s.k. fedezett fel az értelmező közösségek elmélete számára.⁵ A Mikkamakka-parabola azt mutatja (és persze most nem szaladunk szét a Kovács által fölkinált vagy föltérképezett utakon), hogy az esztétikait/poétikait hogyan írja/írhatja felül a morális/etikai. Ennek az ideológiának a logikája szerint a jelentésadás (esetünkben legitimálás!) tekintélycentrumú: olyan személyre, vagy személyekre van szüksége a szövegnek, akik körülállják, megvédik és fölemelik. A cigány népmeseret könyveinek esetében nagyjából ez történik: ott persze az esztétikait

⁴ Még sarkosabban: nincs szöveg.

⁵ Kovács Sándor s.k.: Egy irodalomrendszer ideológiája. In: Kálmán C. György szerk.: Az értelmező közösségek elmélete. Balassi, Budapest 2001:9–21. A Lázár Ervin-mese számunkra (!) röviden a következő: költőversenyt hirdetnek a Négyszögletű Kerek Erdőben, ahol Dömdödöm verse nyer. A vers a következő: „Dömdödöm, dömdödöm,/dömdö-dömdö-dömdödöm.” A győzelmet kijelentő/megmondó Mikkamakka úgy érvel, hogy a vers azért a legjobb mind közül, mert azt jelenti, hogy szerzője – azaz Dömdödöm – minden erdőlakót nagyon szeret.

inkább nevezem tudományosnak, és ezt a tudományost írja felül ez a bizonyos morális/etikai. És hogy mi is ez a normatív és abszolút érv vagy érték (mert ezen fordul meg a tárgyalt diskurzus): a felelősségvállalás, a cigányság iránti elkötelezettség, hogy mást ne mondjak, szeretet; vagy ahogy Hajdu István fogalmaz Raicsné Dr. Horváth Anikó könyvében és könyvéről: a szerző „pozitív attitűdjei”. És ami miatt mindez kifejezetten fontos: a hozzárendelt morális mozzanat megint nem a szöveg, hanem a tekintélyes szerző sajátja. A cigány népismeret szerzői szeretett figurákká válnak kis közösségeikben, szerepeik vagy életútjuk pedig épp e kijelölt ideológiai keretek között, hol a dömdödömi, hol a mikkamakkai pozícióhoz kerülnek közel, vagy esnek velük egybe.

Szöveg

A dolgozat innen szövegekről akar szólni. Karsai Ervin, Raicsné Dr. Horváth Anikó, Várnagy Elemér szövegeiről konkrétan és minimálisan.⁶ Olyan szövegekről, amelyek a felsőoktatásban – annak mindennapjaiban – jelen vannak. Másból ma nem szemezgetek, de bízom abban, hogy a népismereti tankönyvek (általános iskolától az egyetemig) szerzői közül jó néhányan újraolvassák azt, amit leírtak. Már csak azért is, mert egy ilyen könnyen kikezdehető szöveggánon megélhetést biztosíthat romológusok százainak a jövőben, és erre rájönnek ők is – nemsokára.

A (pozitív/negatív) attitűdöktől (1), mint kályhától indulok, hogy letapogatni lehessen azokat a stratégiai pontokat, amelyek ennek a zárt idézetrendszernek – amint azt Said mondja az orientalista kánonra – a stabilitását veszélybe sodorhatják, megkérdőjelezhetik. Hajdu tehát pozitív attitűdökkel vértézi fel a szerzőt. A szerző szövegében azt találjuk (igazolással erre): a cigány családban a gyermek elfogadása „olyan mértékű is lehet, hogy túllépi a józan ész határait”. A józan ész és annak határait is nehéz tudományos igénnyel értelmezni. Az tűnik valószínűnek, hogy a szerző szerint a cigány szülők gyermekeikhez való viszonya eltér a többségi társadalom által elgondoltaktól. Józan észnek tehát az általa megképzett elvárás-rendszert jelöli ki, nem csupán normának de normálisnak, helyesnek is azt tekinti, józannak, ahogy ő nevezi, az ettől eltérőt pedig helytelennek, értelmezhetetlennek állítja be. Összességében tehát korántsem pozitív, hanem negatív attitűdökre utal ez a szentencia. A másik attitűdigazoló mondat így hangzik: „Utcán, boltban, eszpresszóban gyakran szórják [ti. a cigányok] a pénzt, köpködnek, harákolnak, és sokszor rendkívül zajosak. Ez abból fakad, hogyha 4–5 felnőtt és gyerek egy időben ugyanarról akar véleményt nyilvánítani, ugyanahhoz és abban a pillanatban akamérszólni, akkor magától értetődően túl kell kiabálnia a többi.” A szerző nem látja szükségesnek megmagyarázni mondatának mintegy háromnegyedét. A pénzszerzésre, köpködésre és harákolásra nem ad magyarázatot. De növelni kívánja kimondásának plasztikusságát, így sztereotípiáinak kulisszát is választott, utcát, boltot, eszpresszót – sztereotípiáinak megfelelőket.⁷

A romológia diskurzusán belül – talán a szociológiai iskola erősségének és hagyományának is betudhatóan, mint arra Kozma Tamás a konferencián rámutatott – a laikus művelők az etnikus horizontokat rendszerint egy szociális-gazdasági horizonttal csúsztatják össze (2). Ily módon végül minden szegény cigánnyá és minden cigány szegénnyé

6 Dr. Karsai Ervin: Cigányokról dióhéjban (Pedagógusok számára). 2001; Raicsné Dr. Horváth Anikó: Cigány népismeret és pedagógia. 2000; Várnagy Elemér szerk.: Romológiai alapismeretek. 1999.

7 Kommentár nélkül még néhány példa Karsai Ervin könyvéből. Hangsúlyozom: nem céltudatos keresés, inkább belebotlás – mennyiségét érzékeltetve a köznapi metaforában –, folyamatos ítésés, bukdácsolás volt munkamódszerünk. „A cigányság majd 500 éves üldöztetése alatt kinevelődött egy agyafúrt, élelmes emberfajta (...) Mivel munkát nem kapott, kénytelen volt lopni, mert élni akart” vagy másutt: „A cigányoknál a családtervezés rossz, a fejletlenebb rétegeknél nincs is.”

válik. Várnagy Elemér ennek az elgondolásnak mentén rendezni a keresztény egyházak intéseit a romológiai alapismeretek közé:

„Álljunk nagy szeretettel a szegény néprétegek mellé!”

Jellemzője ezeknek a szövegeknek – mint a tudományos írásműveknek általában – a tudományos leírás igénye. Ezekben az esetekben azonban a tudományosság jegyében olyan érvelési sorok bontakoznak ki, tipizálhatók, hogy úgy mondjam: a tudománytalanság tipológiája dolgozható ki belőlük.⁸ Ezek közül az időben-térben való szabad asszociáció típusára (3) mutatnék példát: „Konfliktuskezelési stratégiánk legyen mindig erőszakmentes. E tételt különösen hangsúlyozzuk, hisz történeti ismereteink nyomán tudjuk, hogy romáink abból az erőszakmentes övezetből (India) jöttek, ahol Mahatma Gandhinak pontosan ennek az alapelvnek következetes véghezvitelével sikerült népét talpra állítani.”

Egyfelől ez az analógia nyilvánvaló butaság. És nem mondanám Indiát erőszakmentesnek sem. Ez egy ős-orientalista sztereotípiában van legföljebb így, aki megképez magának egy olyan Keletet, ami az ő általa megképezett Nyugat Másikja lehetne. Másfelől: nehezen értem ebben a kontextusban a pl1-es birtokos személyjelet. Kijelölői funkcióban fölösleges állnia, hisz a teljes könyv a magyarországi cigányságról kíván szólni. Inkább van ebben a szintaktikai elemben egy rejtett szemantikai mozzanat: az úr-szolga viszony beszélői pozícióinak stabilizálására törő akarat.

Az előbb vázoltaknak (negatív attitűdök, csúsztatás, a tudománytalanság, mint tudományos leírás) mintegy következménye a szövegek tematikus rendje, tartalma, s mert végül is felsőoktatási tankönyvekről beszélünk: tananyaga (4). A Romológiai alapismeretek egyik fejezete az Egészségnevelési vázlatok címet viseli. Ezek között szerepelnek a főregről, rühről, himlőről, aidsről, dohányzásról, alkoholról, drogokról szóló szinte-szócikkek. Föltételezem, olyan tudástartamok, amelyek valóban szükségesek ahhoz, hogy egy tanító, óvopedagógus megfelelően végezhesse majd a munkáját. Ebben a kontextusban pedig bőségesen elegendően ahhoz, hogy a romákkal kapcsolatos többségi előítéletek megerősítést kapjanak, a sztereotípiák pedig – természetükkel szemben egyébiránt – látszatra tudományos tudással (valódi ismerettel!) töltődjenek föl és végképp megkérdőjelezhetetlenné legyenek!⁹

A tudományos írásmű formai és nyelvi kritériumai (amelyekre a Kovalcsik – Réger írás különösen nagy hangsúlyt fektet) közül a hivatkozások, irodalomjegyzék problematikájára hívnám fel a figyelmet. Hivatkozásaik vagy hiányosak, pontatlanok, vagy egyszerűen nincsenek. Így aztán kénytelenek vagyunk feltételezni sokhelyütt, hogy a szerző saját kutatásainak első publikálását találjuk mondjuk a Pandzsab-őshaza elméletéről, a nyelvi csoportokról és azok mozgásáról. Karsai könyve mindössze 8 tételes (!) szakirodalmat

8 Erre tett erőteljes kísérletet egyébiránt Kovalcsik Katalin és Réger Zita a *Kritika* hasábjain. Ezek zanzálva a következők: 1: mesealkotásra jellemző tér- és időkeret mint szemléleti mód és történetalkotási stratégia, 2: a tudományos probléma és eszköztár hiánya, 3: rendszerezett terminológia nincs, 4: hiányzik az adott szaktudományos ismeret. A cikket egyébként a Rostás-Farkas – Karsai könyvsorozat katalizálta, így sokhelyütt – többek között az egyik sarkalatos végkövetkeztetésben is – ehhez kötődnek kimondásai. Ezek közül az egyik: a tudomány etnikus kategóriaként való elgondolása a naiv tudománynak nem feltétlenül sajátja. Ugyanígy kevésbé függ össze ezzel a gondolkodási paradigmával a romológia szakos képviselés hitelessége vagy legitimitása.

9 Csupán egy oktatói anekdota: a hallgatóktól azt kértem az egyik órán, hogy mondjanak megelőző mondatokat az efféle népismereti könyvek egyes fejezeteihez. Olyanokat, amik tehát előfeltételei annak, hogy például az egészségnevelés ily módon való értelmezése a romológiába tartozzék. A mondat valahogy így hangzott: A cigányok bűdösek, piszkosak, lumpenek. Úgy tűnik, ez az állítás bújik a sorok között. Szóval: az aidsről való tudástartalmat megkérdőjelezni nincs szándékom. Nem szakmám, nem értek hozzá. De bizonyos vagyok abban, hogy annak nincs köze a cigánysághoz és az arról szóló tudományos diskurzushoz.

tartalmaz. Hangsúlyozom, olyan munkáról van szó, amelynek célcsoportja a szerző által megjelölt a borítón: *Cigányokról dióhéjban – pedagógusok számára*. Matekozzunk! A nyolcból hármat szerzőként vagy társszerzőként Karsai maga jegyez. Öt maradt. A fennmaradókból egy minden adatot nélkülöz a szerzőn és címen kívül, kettő 1804 előtti munka. Kettő maradt. Ezekből az egyik Várnagy Elemér értő munkája. Maradt az egy.

Miért van baj...?

Utoljára megkísérlek rámutatni azokra az elemekre, amelyek azt a gondolkodási metódust, (talán) paradigmát eredményezik/fenntartják/jellemzik, amelyek termékei fölött főntebb elméltünk.

1: Nem vetődnek fel teoretikus kérdések. A cigányság történelmének megírása kapcsán például nem merül fel a megírás aktusának kérdése. Az sem, hogy ez a történelem ténylegesen a cigányságé-e? Azaz: hogyan épülhet ki egy efféle narratíva, mik lehetnek kritériumai? Elég-e egyszerűen a történetírás retorikai-strukturális látszata: azaz, hogy más népek történetének analógiájára írjuk ezt meg? Hogy a kronológiai rendet gondoljuk történelemnek? Hogy a talált időpontok/események közötti intervallumot kauzális viszonyokkal töltjük ki? Hogy más népek történetének fordulót gondoljuk a cigányság története sarokpontjainak is? Valóban a cigányság történelmének sorsfordító eseménye, hogy cigány fémművesek készítették/nem készítettek koronát Dózsának, hogy cigány zenészek húzták a talpalávalót a kurucoknak, hogy Gábor Áron rézágyúját cigány mesterek önthették?

2: Helyes-e az az attitűd, amely úgy épül ki, hogy retorikája a kizárólagosságot jelzi a dialogicitás akarása helyett? Ez a beszédmód persze következménye a szerzői tekintély mindenek fölött valóságának. Ehhez járul, hogy a tudományos kritériumrendszere folyamatosan egy morális-etikaival íródik felül. Ez így szentenciózus, axiomatikus kimondásokhoz vezet, hiszen egy másik diskurzusba lépünk bele, egy olyanba, ahonnan nincs lehetősége további párbeszédnek, vitának.

3: A szövegek reflektálatlanok. Nem csupán a komparatív mozzanat hiányzik belőlük, amelyben mondjuk más tudományos eredményekkel vetnék össze az általuk képviseltet, tehát nem csupán a tartalom/jelentés szintjeire gondolok. Sokkal inkább arra, hogy a szövegek saját szövegszerűségükről nem akarnak tudomást venni.

4: Az alacsony színvonalú munka egy emancipálódó, kanonizálódó tudományterület, a romológia reprezentációja is. Mintegy vele azonosítódik, s ebben a viszonyban érték-mérője is lesz ennek a tudományterületnek. Szóval a szöveg megírása szövegen és személyes ambíció túl felelősség is.

5: A cigányságról szóló szöveg a cigánysággal is többféle (rész-egész, metonimikus) viszonyba kerül. A szöveg jellemzői így mintegy átugranak a szöveg által tárgyaltra is. Ezzel megerősítik azokat az attitűdöket, amelyek a cigány-nemcigány viszonyrendszerben játszanak. Nem mennek ezekkel szembe, hanem – hangsúlyozom – tovább erősítik azt.

6: A szövegek megerősítik a modern bináris oppozíciós rendjét. Ráadásul úgy, hogy erről tudnának. Arra gondolok, hogy ezek a szövegek megkonstruálnak egy tanítót/tanárt, és vele szemben hoznak létre egy cigány gyermeket. Pontosabban: nem is személyes élményként hozzák létre azt, hanem a cigány gyermeket, mint elvont fogalmat termelik ki, aki veszélyezteti a rendet (azzal, hogy nem ismeri azt), akitől félni kell, s akit a helyes útra (a ki tudja, milyen helyes útra) kell vezetni nagy empátiával, jelentős többletmunkával. Az egymást kizáró ellentétet túl még egy hierarchikus viszonyt is újratermelnek.

7: A cigány népismeretet kiszolgáltatják a politikai hatalomnak is. Egy felülről irányított, nem szakértelmen alapuló rendszert erősítenek meg.

Beck Zoltán